

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

І. Л. Литвиненко*

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Сучасний каталог прав людини, який зафіксований у міжнародно-правових документах і конституціях держав, є результатом історичного становлення еталонів і стандартів, які стали нормою сучасного демократичного суспільства. Наповнення цього каталогу відбувалось як за рахунок якісних змін, так і кількісного його збільшення. Разом із цим, таке розширення переліку прав людини призвело до необхідності їх видового поділу, тобто їх класифікації за певними критеріями, причому не довільно, а із врахуванням об'єктивно наявних в суспільстві різних сфер діяльності, якісно відмінних за змістом суспільних відносин. Проте існує безліч різноманітних класифікацій, часом суперечливих та необґрунтованих, що породжує необхідність комплексного підходу до проблеми формування узгодженої системи прав людини.

Здійснення такої класифікації буде мати як наукове значення, так і практичне, оскільки покладається в основу будови законодавства, сприяє диференціації юридичних механізмів захисту окремих прав і свобод.

Метою дослідження, проведеного у запропонованій статті, є аналіз існуючих підходів до класифікації прав людини, виявлення позитивних та негативних ознак виділення окремих класифікаційних груп та вироблення пропозицій до оптимізації будови системи конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Питання класифікації та юридичного розуміння змісту видових груп прав і свобод людини з давніх часів були предметом цікавості наукової думки. Багатоманітність підходів зумовлена різними інтересами науковців, історичними традиціями та національними особливостями. Досить згадати таких учених як М. Баглай, Н. Вітрук, Л. Воєводін, В. Копейчиков, А. Колодій, Е. Лукашова, В. Погорілко, П. Рабінович, Ю. Тодика. Тим не менше, проблема залишається вартою уваги для подальшого наукового пошуку. При цьому не слід забувати, що виділення в системі єдиного комплексу конституційних прав і свобод окремих їх груп ні в якому разі не призводить до недооцінки, зменшення значення інших.

© Литвиненко І. Л., 2007

* завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права, кандидат юридичних наук, доцент, професор ХУУП

Система прав людини є цілісною, тому мова може йти не про більше чи менше значення тих або інших прав (чи їх груп), а лише про їх конкретну функціональну роль і особливості прояву.

Виділяють, як правило, офіційну та неофіційну (доктринальну) класифікацію прав людини¹. Офіційна класифікація передбачена чинними міжнародними договорами, а доктринальна здійснюється науковцями. Що стосується конкретного найменування груп прав людини в межах доктринального підходу, то тут думки вчених відчутно розходяться. Але традиційно за основу беруться сфери життєдіяльності людини, або, іншими словами, характер тих потреб, що цими правами забезпечуються. Іноді кажуть — за соціальним призначенням прав, тобто тими сферами суспільного життя, де вони виникають та реалізуються. Найбільш відомою і вживаною є класифікація, у відповідності до якої виділяють шість великих груп прав та свобод людини і громадянина: *громадянські, політичні, соціальні, економічні, культурні та екологічні*. Іноді економічні і соціальні об'єднують і так ми отримуємо групу соціально-економічних прав. Така класифікація застосовується протягом багатьох років, ґрунтується на міжнародних документах і була найбільш поширеною протягом радянського періоду розвитку нашої правової науки.

Разом із тим, останнім часом провідні українські науковці пропонують інші назви таких груп, при цьому в цілому зберігаючи сформований критерій класифікації. Аргументи, які висувуються на користь необхідності певної корекції згаданих назв, в більшості випадків можна визнати цілком прийнятними. Пальма першості у запровадженні нових видових назв прав людини, безумовно, належить провідному фахівцю у сфері прав людини — П. М. Рабіновичу, який, зокрема, виділив — *фізичні (життєві або вітальні) права, особистісні права, культурні (гуманітарні) права, економічні права, політичні права*². Таку ж класифікацію зустрічаємо у О. Сосніної³.

Слід зазначити, що перша, більш традиційна класифікація базується на прийнятих у 1966 році міжнародних пактах про права “громадянські і політичні” і права “соціальні, економічні, культурні”. Прихильники другої класифікації, відмовившись від назви “соціальні права”, мотивують це тим, що всі без виключення права людини є соціальними за своєю природою, за своїм змістом, і також за способом їх здійснення. Права людини обумовлені соціумом, суспільством і поза ним існувати не можуть. З цієї точки зору несоціальних прав людини взагалі існувати не може⁴. А, відповідно, ті права, які ми традиційно відносили до соціальних, будуть відноситись або до фізичних, або до особистих, або до економічних.

Разом із тим, варто висунути аргументи на користь збереження групи і назви “соціальні” права, відмежовуючи їх від економічних і від назви, що вкоренилася — “соціально-економічні права”. Адже в умовах розвитку ринкової економіки у сфері формування власного економічного добробуту основний тягар лягає на особу, а засобами такого формування виступають приватна власність, праця, зайняття підприємницькою діяльністю, і, відповідно, аналогічні економічні

¹ Бахин С. В. О классификации прав человека, провозглашённых в международных соглашениях // Правоведение. — 1991. — № 2. — С. 42.

² Рабінович П. М. Основні права людини: поняття, класифікації, тенденції // Український часопис прав людини. — 1995. — № 1. — С. 14-32.

³ Сосніна О. В. До питання щодо юридичної захищеності прав людини // Проблеми державотворення і захисту людини в Україні: Матеріали III регіональної наукової конференції — Львів, 1997. — С. 39.

⁴ Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. — К.: Атіка, 2004. — С. 10.

права. В тих же випадках, коли людина з тих або інших причин (хвороба, інвалідність, старість) не в змозі самотійно долучитися до виробництва економічних благ, варто вести мову про сукупність соціальних прав, які гарантуються державою і спрямовані на забезпечення мінімальних стандартів якості життя людини. Такий підхід цілком узгоджується з поняттям та змістом соціальної держави. А отже цілком прийнятним є збереження назв — економічні та соціальні права.

Прихильники другої доктрини відмовились також від назви “громадянські” права, мотивуючи це тим, що такий термін природним чином пов’язується, асоціюється з правами саме громадян (громадян конкретної держави), тобто не всіх, не будь-яких людей. А за змістом це як правило, природні права, які ні в якому разі не можна ототожнювати, пов’язувати з громадянством, мова, зокрема, йде про право на життя, свободу, особисту недоторканність тощо⁵. З цим важко не погодитись. Проблема такої термінологічної невідповідності можливо пов’язана з недосконалим перекладом міжнародних актів, але, як би там не було, термін “громадянські права” укоренився в нашій теорії і практиці і є загальноживаним. Тому останнім часом можна зустріти в літературі подвійне написання назви цієї групи — особисті (громадянські) права⁶. Разом із тим зустрічаються і інші інтерпретації назви цієї групи прав, наприклад, виділення окремо природних (особистих) прав та громадянських прав⁷. Додатковим підтвердженням на користь назви “особисті права” стало прийняття Цивільного кодексу України, який оперує саме такою термінологією. Як наслідок, в конституційно-правовій літературі останніх років перевага частіше надається все ж таки назві “особисті права”⁸.

Деякими фахівцями заперечується і доцільність виокремлення екологічних прав. Аргументи є наступними. По-перше, в Конституції України даним правам присвячена лише одна стаття, по-друге, зміст цих прав вартий того, щоб віднести їх до фізичних прав (особистих, що забезпечують фізичне існування особи)⁹, або, на думку деяких авторів, — до соціальних¹⁰. З цим можна погодитись, якщо вести мову про право на безпечне для життя і здоров’я довкілля. Але цим правом не обмежується перелік екологічних прав, які вміщені в Конституції України. Якщо ж мова йде про право на екологічну інформацію чи право на відшкодування екологічної шкоди, ми виходимо за межі можливостей, які забезпечують фізичне існування особи. І взагалі особлива природа та зміст цих прав обумовлює доцільність їх виділення в окрему групу.

Таким чином, ми вважаємо, що більш вдалою назвою традиційно першої групи прав людини є особисті права. Виділення окремо групи фізичних прав можливо є недоречним, так само, як і паралельне виокремлення громадянських прав. Інша справа, що в межах особистих можна виділяти дві підгрупи: особисті права, що забезпечують фізичне існування особи, і особисті права, що забезпечують соціальне існування особи. З іншого боку, доцільним є збереження назви групи — соціально-економічні права, хоча в межах цієї підгрупи можна розрізняти економічні і соціальні права.

Внаслідок певного компромісу можна запропонувати наступну класифікацію прав людини за їх змістом:

⁵ Рабінович П. М. Права людини: концептуальні засади / Права людини і громадянина: проблеми реалізації в Україні. — К., 1998.

⁶ Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Права і свободи людини і громадянина: Навчальний посібник. — Х.: Факт, 2001. — С. 60.

⁷ Фрицький О. Ф. Конституційне право України: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — С. 164-168.

⁸ Кравченко В. В. Конституційне право України: Навчальний посібник. — К.: Атіка, 2007. — С. 144.

⁹ Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави і права. — К., 2001. — С. 10.

¹⁰ Фрицький О. Ф. Вказ. праця. — С. 169.

а) особисті права людини:

- ті, що забезпечують фізичне існування особи;
- ті, що забезпечуються соціальне існування особи;

б) соціально-економічні права людини:

- економічні — які слід розуміти, як можливості людини самостійно здобувати засоби для існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ;

- соціальні — які в даному контексті розглядаються, як вимоги особи до держави в тому випадку, якщо вона самостійно з об'єктивних причин не може забезпечити гарантований рівень власного економічного добробуту;

в) політичні права людини і громадянина;

г) культурні права людини;

д) екологічні права людини.

Наведений критерій класифікації є безумовно не єдиним. Зокрема, права людини можна поділяти за способом здійснення на *активні* (свобода “для”, тобто для вчинення активних дій, наприклад, право на звернення) та *пасивні* (свобода “від”, тобто від втручання, перешкоджання з боку держави, інших осіб, наприклад, недоторканість житла)¹¹. Окремі автори використовують іншу аргументацію щодо аналогічного поділу і виділяють за характером здійснення: права, які реалізуються у конкретних правовідносинах (право на соціальне забезпечення), та права, “які реалізуються за межами правовідносин, і лише порушення цих прав може породити конкретні правовідносини (право на життя)”¹². Вважаємо таку аргументацію не переконливою, оскільки права людини поза правовідносинами взагалі не існують. Інша справа, що правовідносини можуть бути різні, в тому числі і абсолютні, коли уповноваженому суб'єкту кореспондує невизначене коло зобов'язаних суб'єктів (право власності), а також загальнорегулятивні, коли кожному уповноваженому суб'єкту протистоїть кожен, як зобов'язаний суб'єкт (теж саме право на життя). Але і в цих випадках правовідносини мають місце, розрізняється лише спосіб здійснення цих прав в рамках конкретних правовідносин.

Крім того, існують і інші підходи до класифікації прав людини. Серед найбільш загальних — це поділ прав і свобод на *негативні та позитивні права*, в залежності від способу закріплення прав у законодавстві¹³.

Негативні права забезпечують захист людини від будь-якого втручання, в тому числі і з боку держави, в здійсненні особою своїх прав як суб'єкта громадянського суспільства та політичних відносин. Негативні права — це основа індивідуальної свободи та можливість бути незалежним від влади (право на приватне життя, свобода совісті та віросповідання, свобода пересування, право на особисту свободу і недоторканність, недоторканність житла тощо). До негативних прав належить також право на участь в управлінні державою, право обирати і бути обраним, свобода спілок, оскільки вони передбачають можливість впливу конкретної особи на здійснення державної влади. Отже, реалізація негативних прав не потребує великих державних ресурсів та не залежить від рівня соціально-економічного розвитку країни.

¹¹ Погорілко В. Ф., Головченко В. В., Сірий М. І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. — К., 1997. — С. 24.

¹² Тодика Ю. М., Тодика О. О. Конституційно-правовий статус человека и гражданина в Украине. — К.: Ін Юре, 2004. — С. 191.

¹³ Кушніренко О. Г., Слинко Т. М. Права і свободи людини і громадянина: Навчальний посібник. — Х.: Факт, 2001. — С. 13-14.

Позитивні права навпаки потребують підтримки та забезпечення з боку держави. Такі права, як право на працю, право на освіту, на охорону здоров'я, на соціальний захист, на здоров'я та безпечне довкілля вимагають від держави проведення постійної, цілеспрямованої політики по реалізації державних програм та потребують значних матеріальних ресурсів держав.

Існують і інші термінологічні пояснення змісту цих груп прав. Так, в літературі зазначається, що за характером забезпечення права поділяються на: а) такі, для реалізації яких достатньо підтримувати громадський порядок та режим законності (негативні); б) такі, для здійснення яких з боку держави вимагається надання певних матеріальних та духовних благ (позитивні)¹⁴. В цілому з таким поясненням можна погодитись.

Разом із тим, на нашу думку, втрачає свою актуальність поділ прав людини на природні та позитивні. Не зважаючи на велике значення природно-правової доктрини прав людини, та той вплив, який вона відіграла для становлення інституту прав людини, в сучасних умовах необхідно вести мову про поєднання природно-правової та позитивістської доктрин прав людини, не розмежовуючи і не протиставляючи їх. Оскільки природна теорія акцентує свою увагу на витоках походження прав людини, а позитивістська — на їх подальшому розвитку та формі існування, то дві згадані концепції є необхідними етапами існування прав людини. Тому немає сенсу протиставляти чи розмежовувати права природні та права позитивні. Ми не можемо нехтувати ідеєю, що права людини притаманні самій природі особи, як і здатність дихати, мислити. Проте лише нормативне закріплення прав людини здатне реально вплинути на їх ефективне забезпечення.

У літературі зустрічається також поділ на *основні (фундаментальні) та неосновні* права. Прихильники такого поділу вказують на те, що окремі права є безумовно більш важливими для людини. Наприклад, право на життя є основним, а виборче право є неосновним. Інші прихильники такої класифікації беруть за основу нормативну базу і ведуть мову про те, що до основних прав належать ті, що закріплені в конституції держави та міжнародно-правових документах з прав людини, зокрема у Загальній декларації прав людини 1948 року та відповідних Пактах про права людини 1966 року. В такому випадку частіше використовують термінологію — основні і додаткові права¹⁵. На нашу думку, використання терміну “неосновні” є не виправданим і вживання такої термінології щодо прав людини тим самим применшує їх значення і взагалі є не доцільним. Права не можуть бути другорядними.

Проте можливим є поділ прав і свобод на *основні та конкретизуючі*. В даному випадку конкретизуючі права — це аж ніяк не “другорядні”, менш значні права, що потребують меншої уваги з боку держави. Як зазначалось, “додаткових”, “неосновних” прав бути не може, проте певна конкретизація прав породжує певні додаткові можливості людини. Основні права і свободи є стрижнем правового статусу особи, навколо якого утворюються інші права, необхідні для нормальної життєдіяльності особи, які розкривають, розширюють та доповнюють зміст основних. Наприклад, зміст права на участь в управлінні державними справами розкривається в праві на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, праві на доступ до державної служби тощо. Перелік особистих конституційних прав людини доповнюється правами, які закріплені, наприклад, Цивільним кодексом України: право людини на ім'я, право на індивідуальність тощо.

¹⁴ Тодика Ю. М., Тодика О. О. Указ. работа. — С. 192.

¹⁵ Там же. — С. 192.

Використовуючи термінологію — основні права, ми виходимо на ще одне поняття — конституційні. В більшості випадках “основні” та “конституційні” розуміються як синоніми і позначають найважливіші для людини соціальні можливості. Крім того, в системі прав і свобод окремо виділяють *конституційні права* за ознакою їх нормативного закріплення Конституцією України. Відповідно, всі інші права тоді можна називати *галузевими*. Дійсно, не викликає заперечення той факт, що конституційні права і свободи відрізняються своїм соціально-політичним значенням, вони виражають життєво важливі і найбільшою мірою значимі права громадян, володіння якими забезпечує задоволення найважливіших потреб та інтересів особи. Їх найбільше значення полягає в тому, що вони об’єктивно відбивають основоположні відносини між особою і суспільством, громадянином і державою. На нашу думку, вірним буде твердження: “Конституційні, тому що основні, основні, тому що конституційні (закріплені Конституцією)”.

За кваліфікаційну ознаку можна взяти і те, хто є носієм тих або інших прав і свобод, тобто хто виступає суб’єктом. Зокрема, права можна розглядати як *права людини і права громадянина*, розрізняючи тим самим можливості, які належать кожній людині, або виключно громадянам даної держави. Ця класифікація підтримується більшістю науковців і покладена в основу розмежування видів правового статусу особи¹⁶. У першому випадку мова йде про права, які пов’язані з самою людською істотою, її існуванням та розвитком. Людина (як суб’єкт прав і свобод) виступає як фізична особа. Таке розмежування виходить зі змісту самої Конституції України. Більшість статей Розділу II починається словами “кожен має право ...”. Такий підхід узгоджується з практикою міжнародного співтовариства, оскільки за загальними нормами міжнародного права невід’ємні права і свободи кожної людини, незалежно від наявності в неї громадянства, повинні поважатись будь-якою державою. За Конституцією України до цього виду прав можна віднести право на життя (ст. 27), право на повагу гідності людини (ст. 28), право на невтручання в особисте та сімейне життя (ст. 32) тощо.

Що ж до прав громадян, то вони зумовлені сферою відносин людини з суспільством, державою, їх інститутами. Основу цього права становить належність людини до держави, громадянином якої вона є. Україна, як і будь-яка інша держава, захищаючи свій суверенітет і незалежність і ставлячи за мету забезпечення гідних умов життя, в першу чергу, своїм громадянам, закріплює певні права і свободи, які належать виключно власним громадянам. Так, участь в управлінні державними справами, свобода об’єднань у політичні партії належить лише громадянам України. Також лише для громадян держава гарантує додаткові умови для здійснення права на працю, права на соціальний захист тощо.

Разом із тим, варто зазначити, що ряд прав, які визначені в Конституції України як права громадян, варто було б закріпити як права людини, що відповідає би міжнародним стандартам. Так, мова йде про ст. 39 Конституції України — “Громадяни мають право збиратись мирно, без зброї і проводити мітинги, походи і демонстрації...”. Але разом з тим цілком поширеною є практика участі у демонстраціях і іноземців та осіб без громадянства. Вважаємо, що неналежність до громадянства не може бути підставою для обмеження цього конституційного права. Більше того, масові заходи можуть виступати одним з засобів захисту прав цієї категорії осіб.

¹⁶ Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России: Учебное пособие. — М., 1997; Витрук Н. В. Правовой статус личности в СССР. — М., 1985; Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина: Навч. посібник. — К.: Юрінком Інтер, 2003.

Далі ч. 3 ст. 41 — “Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватись об’єктами державної та комунальної власності відповідно до закону”, а також ст. 54 — “Громадянам гарантується свободу літературної, художньої ... творчості, захист інтелектуальної власності... Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності ...”. Не зовсім зрозуміло, чому названі права можуть належати обмеженому колу суб’єктів — лише громадянам і цілком логічно було б сформулювати ці права з використанням термінології “всі”, “кожен”.

Якщо вести мову про суб’єктний склад, то права людини можна поділяти також на *індивідуальні та колективні*. Індивідуальні здійснюються лише одноосібно, наприклад, право на свободу думки, право на особисту недоторканість. Колективні — можуть бути реалізовані лише вільними діями груп людей, наприклад, право на утворення об’єднань громадян, право на страйк¹⁷. Безумовно, така класифікація не є абсолютною, не можна сказати, що одне право є лише індивідуальним, і інше — колективним, оскільки велика кількість прав можуть бути реалізовані як індивідуально, так і шляхом спільних дій або спільних інтересів, наприклад, право на звернення, право на безпечне навколишнє природне середовище тощо. Взагалі, термін “колективні права” останнім часом почав застосовуватись в більш глобальному значенні — не права, які належать якійсь визначеній групі, а навпаки, права невизначеної кількості суб’єктів, наприклад, права націй, народів тощо. Ведуть навіть мову про так зване третє покоління прав людини¹⁸.

Теорія *трьох поколінь прав людини* з’явилась у результаті наукової систематизації прав людини в історичному ракурсі. Перше покоління прав людини — невідчужувані особисті (громадянські) і політичні права. Це — право громадянина на свободу думки, совісті та релігії, на участь у здійсненні державних справ, на рівність перед законом, право на життя, свободу і безпеку особи та ін. Особисті і політичні права набули юридичної форми спочатку в актах конституційного права, а незабаром і в актах міжнародного права. Перше покоління прав людини є основою індивідуальної свободи і кваліфікується як система негативних прав, що зобов’язують державу утримуватись від втручання в сфери, врегульовані цими правами.

Друге покоління прав людини — поглиблення особистих (громадянських) і розвиток соціально — економічних і культурних прав (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу) — сформувалося в процесі боротьби народів за поліпшення свого економічного становища та підвищення культурного статусу. Ці вимоги виникли після Першої світової війни, а вплинули на демократизацію і соціалізацію конституційного права країн світу та міжнародне право після Другої світової війни, коли завдяки бурхливому розвитку виробництва склалися реальні передумови для задоволення соціальних потреб громадян. Ці права не можуть реалізуватись без організаційної, координуючої та інших форм діяльності держави, спрямованих на їх забезпечення.

Розмежування цих двох поколінь прав має не лише теоретичне, а і суто практичне значення, особливо в сфері міжнародного права. Якщо перші визначені в міжнародному праві, як такі, які держави повинні безумовно визнавати та відтворювати у своєму національному праві, то економічні, соціальні та культурні сформульовані як певні рекомендації, побажання. Так, ст. 2 Пакту про

¹⁷ Тодика Ю. М., Тодика О. О. Указ. работа. — С. 62.

¹⁸ Права человека: Учебное пособие / Под общ. ред. Е. А. Лукашевой. — М., 1999. — С. 140.

громадянські і політичні права¹⁹ зобов'язує держави негайно після ратифікації представити ці права всім особам, які знаходяться під їх юрисдикцією. В той же час ст. 2 Пакту про економічні, соціальні і культурні права зобов'язує держави “вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів”²⁰.

Таким чином, деякі вчені, аналізуючи цю статтю Пакту, намагались довести, що даний документ не встановлює юридичних зобов'язань для держав-учасниць, а лише формулює стандарти, до досягнення яких вони повинні прагнути. Тому багатьма країнами заперечується юридична обов'язковість положень Пакту про економічні, соціальні і культурні права.

Разом із тим поступово формується думка, що Пакт не просто містить побажання або рекомендації декларативного характеру, але передбачає конкретні обов'язки держав — учасників. Його єдиним недоліком є те, що в більшості менш розвинутих країн його положення можуть перетворюватися в життя лише поступово, залежно від їх рівня розвитку, наявності ресурсів і кількості населення.

Не зважаючи на таку зміну ситуації, в цілому зберігається відношення до цієї групи прав як до другорядних, реалізація яких пов'язана з додатковими умовами, створення яких безпосередньо залежить від держави. А це, в свою чергу, накладає свій відбиток на розуміння природи та особливостей цієї групи прав.

Проте українське законодавство, і, зокрема, Конституція України ставить соціально-економічні права в один ряд з іншими, а нормативне закріплення на рівні Основного закону підкреслює їх важливість для людини і наповнює їх відповідним юридичним змістом. З огляду на те, що норми Конституції є нормами прямої дії, і, крім того, володіють ознакою юридичного верховенства, ставлення до соціально-економічних прав як до другорядних є неприпустимим. Тому суттєвих розбіжностей між правами першого та другого покоління з точки зору їх нормативного закріплення та практичної реалізації сьогодні не спостерігається.

У зарубіжній літературі широко визнано, що в міжнародних документах закріплені права третього покоління — “колективні” або солідарні права, такі як право народів на самовизначення, на розвиток, на здорове довкілля²¹. Це ті права особи, які не пов'язані з її особистим статусом, а визначаються належністю до якоїсь спільності (асоціації), тобто є солідарними (колективними).

Якщо права і свободи, які відносяться до перших двох поколінь — це права, що належать кожному індивіду, то права третього покоління — це права людства та народів. Оскільки одна людина має право на визначення та розвиток, то й народ (нація) має таке ж спільне право і спільно може ним скористатися. Колективні права (право народу, право нації, право спільноти, асоціації) не є природженими. Вони викристалізуються і формуються у процесі становлення інтересів тієї чи іншої спільноти або колективу, їх не можна розглядати як суму індивідуальних прав осіб, що входять до тієї чи іншої спільноти або колективу. Це якісно інші властивості, що визначаються цілями та інтересами колективного утворення. І якими б різноманітними не були ці права, їх правомірність повинна

¹⁹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. Вступив в силу 23.03.1976 р. // Действующее международное право. В 3-х томах. Составители Н. М. Колосов и Э. С. Кривчикова. — М., 1997. — Т. 2. — С. 21-39.

²⁰ Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р. Вступив в силу 03.01.1976 р. // Действующее международное право. В 3-х томах. Составители Н. М. Колосов и Э. С. Кривчикова. — М., 1997. — Т. 2. — С. 11-21.

²¹ Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. / Відп. редактори Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 237.

завжди перевірятися “людським виміром” — правами індивіда. Колективні права не повинні ігнорувати права людини, суперечити їм чи придушувати їх (винятком є надзвичайні ситуації, які є загрозою існуванню народу, нації). Якщо колективні права загрожують правам окремої людини, це означає, що цілі, які з’єднують спільноту, є антигуманними і протиправними. Тому колективні права не можуть ранжуватися вище індивідуальних прав, а повинні знаходитися з ними у гармонії, перевірятися ними “на якість”. Таким чином, між першим і третім поколіннями прав людини є взаємозалежність, здійснювана через принцип: реалізація колективних прав не повинна обмежувати індивідуальні права і свободи особи.

Таким чином, аналіз різних критеріїв класифікації прав людини дозволяє зробити ряд висновків. У процесі історичного розвитку суспільства зміст прав і свобод людини змінювався. Правомірним буде твердження, що права зазнали змін не лише в бік розширення їх внутрішнього змісту, але відбувалося і кількісне збільшення каталогу прав людини. Таке розширення прав людини призвело до необхідності їх видового поділу за різними критеріями. На нашу думку, мають право на існування класифікації прав людини на активні та пасивні, негативні та позитивні, основні та конкретизуючі, на права людини і права громадянина, індивідуальні та колективні. Цілком виправданим є поділ прав людини за часом їх нормативного закріплення. Але основною видовою класифікацією лишається їх поділ за сферами життєдіяльності людини, за характером тих потреб, які цими правами забезпечуються. На нашу думку, з огляду на різні точки зору щодо такої класифікації варто поділяти їх на — особисті, економічні, соціальні, політичні, культурні та екологічні.

Безумовно, класифікація прав людини не виступає самоціллю. Завдання такого видового розподілу — оптимізація системи прав і свобод людини з метою підвищення ефективності їх реалізації. Тому система прав, що склалась, безумовно потребує свого подальшого розширення та вдосконалення з одночасним усвідомлення того, що людина є найвищою соціальною цінністю і увесь подальший розвиток нашої держави повинен йти по шляху постійної уваги до людини, її прав і свобод.

Стаття рекомендована кафедрою конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права (протокол № 11 від 11 квітня 2007 року)

